

*Кузнецов В. В.,**доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ» ТА «ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ» В ТЕОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Анотація. У статті наводяться різні точки зору визначення об'єкта злочину в теорії кримінального права. Удосконалено поняття «об'єкт кримінально-правової охорони». Встановлено співвідношення понять «об'єкт злочину» та «об'єкт кримінально-правової охорони».

Ключові слова: кримінальна відповідальність, злочини, об'єкт злочину, об'єкт кримінально-правової охорони, кримінально-правова охорона.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що об'єкт є обов'язковим елементом будь-якого складу злочину, тому правильне встановлення об'єкта злочину має визначальне значення для юридичної оцінки злочину, визначення тяжкості заподіяної злочином шкоди, відмежування певного злочину від суміжних злочинів.

При цьому в теорії кримінального права, окрім терміна «об'єкт злочину», використовується й поняття «об'єкт кримінально-правової охорони». Використання вказаних термінів не має жодних пояснень та здійснюється механічно. Тому виникло важливе наукове питання щодо з'ясування співвідношення між вказаними поняттями. І таке дослідження не є формальним, оскільки удосконалення понятійного апарату, безумовно, є вирішальним засобом розширення нового наукового знання. Згадаємо Г. В. Гегеля, який вважав, що «... не можна вдосконалити ні мову без вдосконалення науки, ні науку без вдосконалення мови: хоч би якими достовірними не були факти, хоч би якими правильними не були уявлення, викликані останніми, вони будуть відбивати лише хибне уявлення, якщо у нас не буде точних виразів для його переказу» [1, с. 49]. Як справедливо зазначається в науці, «зрозуміти, тобто відобразити у понятті ту чи іншу сторону явищ, можливо шляхом постановки цих явищ у належний зв'язок, дослідження об'єктивно необхідних їх взаємовідносин, взаємозалежності» [2, с. 234].

Ступінь дослідження проблеми. Проблему об'єкта злочину та об'єкта кримінально-правової охорони досліджувало чимало вчених, таких як: М. А. Гельфер, В. К. Глістін, М. Й. Коржанський, В. М. Кудрявцев, П. С. Матишевський, А. А. Музика та С. В. Лашук, Б. С. Никифоров, Г. П. Новосьолов, В. Я. Тацій, та ін.

Необхідно зазначити, що в юридичній літературі висловлюються протилежні позиції стосовно відповіді на запитання: чому саме спричинюється шкода (що є об'єктом злочину чи об'єктом кримінально-правової охорони). При цьому жоден з авторів не заперечує тези, що об'єктом злочину є те, що потерпає від злочинної дії чи бездіяльності або опиняється внаслідок їх вчинення у загрозовому стані. Однак у намаганні наповнити формальне визначення об'єкта змістом, тобто, показати, що саме потерпає від злочину, поки що не досягло остаточного успіху.

У цьому дослідженні спробуємо з'ясувати вихідну концепцію розуміння термінів «об'єкт злочину» та «об'єкт кримінально-правової охорони» і відмежувати їх один від іншого.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, в теорії кримінального права переважає точка зору, згідно з якою об'єктом будь-якого злочину є захищені законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини [3, с. 77].

Однак існують й інші позиції щодо визначення об'єкта злочину. Зокрема, об'єктом злочину окремі науковці вважають благо [4, с. 125-172; 5, с. 719]. Хоча при цьому благо іноді отожднюється із суспільними відносинами [5, с. 719].

О. Ф. Кістяківський вказував, що об'єктом злочину може бути, власне кажучи, тільки людина зі всіма правами і установами, створеними [6, с. 280-281] для неї як суспільної істоти. Таку позицію підтримав Г. П. Новосьолов, який також визначає об'єктом злочину «окремих осіб або множинність осіб», тобто, людину [7, с. 66].

О. М. Костенко вважає, що об'єктом злочину є безпека як «захищеність можливості людей жити за законами природи від посягань, які є виявами комплексу сваволі й ілюзій» [8, с. 233].

На думку Є. І. Каїржанова, аналіз кримінально-правових норм свідчить про те, що законодавець використовує в окремих кримінально-правових нормах іноді категорію «інтерес» як об'єкт злочину [9, с. 25].

У сучасній кримінально-правовій науці набула поширення позиція щодо визначення об'єкта злочину як цінностей, які охороняються кримінальним правом, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може спричинити або спричиняє шкоду [10, с. 75-78]. Послідовник цієї позиції Є. В. Фесенко до категорії «цінностей» відносить різноманітні об'єкти матеріального світу (в тому числі і людину), які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства в цілому [10, с. 234-236]. Одним з аргументів прихильників такої позиції є те, що соціальна цінність є більш конкретним вираженням суті спрямованості злочинного посягання [11, с. 17].

На нашу думку, досить цікавою та перспективною є думка В. П. Ємельянова, який зазначає, що «ні суспільні блага і цінності, ні люди не можуть виступати у всіх випадках як об'єкти злочинних посягань. Універсальною категорією, що охоплює всі без винятку охоронювані кримінальним законом реальні об'єкти, може виступати категорія сфери життєдіяльності людей» [12, с. 7-11].

В. М. Вінокуров розглядає об'єкт злочину в трьох аспектах: 1) в аксіологічному аспекті як об'єкт кримінально-правової охорони (суспільні відносини); 2) у правовому аспекті, як елемент складу злочину (правовідносини як форма закріплення в законі фактичних суспільних відносин); 3) у предметному аспекті, як частина дійсності (певні соціальні блага) [13, с. 216-217].

Ця позиція вченого викликає певний інтерес, оскільки предметом нашого дослідження є саме встановлення співвідношення понять «об'єкт кримінально-правової охорони» та «об'єкт злочину».

Щодо формулювання поняття «об'єкта злочину», то кожна з позицій вчених належно обґрунтована і має право на існу-

вання. Слід погодитися з науковцями, що «в принципі «благо», «цінності», «сфери життєдіяльності людей» означають умови існування суспільних відносин і забезпечуються суспільними відносинами» [14, с. 59]. Ці суспільні відносини забезпечують найбільш суттєві блага й інтереси особи, охороняються кримінальним правом і представляють собою об'єкти злочинів [15, с. 34-35]. Проте вважаємо, що блага, цінності не можна розглядати окремо від суспільних відносин. За своїм філософським розумінням цінності (так само, як і блага) виступають як властивості предмета чи явища, однак вони властиві йому не від природи, не просто силою внутрішньої структури об'єкта самого по собі, а тому, що він притягнутий до сфери суспільного буття людини і став носієм певних соціальних відносин [16, с. 534]. Блага, цінності виступають предметами, із приводу яких існують суспільні відносини. Спрямовуючи злочинні діяння на певне благо, цінності, винний завжди завдає шкоди суспільним відносинам. У цьому дослідженні ми будемо спиратися на найбільш поширену в теорії кримінального права концепцію об'єкт злочину – суспільні відносини. Це відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди, і які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність.

Слід зауважити, що в теорії кримінального права склалися неоднозначні позиції щодо співвідношення понять «об'єкт злочину» та «об'єкт кримінально-правової охорони». Слід виділити три основні позиції.

Прихильники першої концепції вважають, що ці терміни є, фактично, ідентичними [17, с. 289-290]. Так, В. Д. Філімонов вважає, що ці поняття є тотожними та їх використання залежить від сфери розгляду проблеми [18, с. 16].

Інші науковці вважають, що ці поняття не є ідентичними [19, с. 116-121; 20, с. 248]. Так, Н. В. Шигіна вказує, що поняття «суспільні відносини» не можна використовувати для характеристики змісту об'єктів кримінально-правової охорони, оскільки останні визначаються змістом не кримінально-правових, а політико-правових відносин [21, с. 262-263]. Підтримують цю позицію А. А. Музика та Є. В. Лашук, які вважають, що ці терміни не є тотожними, оскільки їх зміст залежить саме від функцій, які вони виконують [22, с. 53]. Є. Л. Стрельцов справедливо стверджує про те, що поки немає злочинного посягання, суспільні відносини існують як об'єкт кримінально-правової охорони («це те, що поставлено під охорону кримінального права»), а вже після вчинення злочину ці відносини виступають як об'єкт злочину [23, с. 103].

Третю позицію займають інші відомі науковці. На думку М. Й. Коржанського, «об'єктом кримінально-правової охорони є фактична поведінка або стан учасників суспільного життя, в яких реалізуються суспільні інтереси», а «об'єктом злочину... можна визначити як забезпечену суспільством суб'єктам суспільних відносин можливість відповідної інтересам суспільства поведінки його членів, груп, класів або їх стану» [24, с. 155]. При цьому вчений допускає, що ці терміни в окремих випадках можуть використовуватися як синоніми [25, с. 57]. П. П. Андрушко визначає об'єктом кримінально-правової охорони цінності (феномени), які законодавцем беруться під охорону шляхом прийняття кримінально-правової норми, які потенційно можуть стати об'єктом злочинного посягання (об'єктом злочину), а об'єктом конкретного злочину – частину цінностей, яким фактично заподіюється чи створюється загроза заподіяння істотної шкоди (в розумінні ч. 2 ст. 11 КК України) шляхом вчинення посягання на них [26, с. 3].

Ми схилиємося до позиції заперечення тотожності вказаних понять, хоча ми й не заперечуємо, що текстуально терміни,

які позначають родовий об'єкт та об'єкт кримінально-правової охорони, можуть співпадати (життя, здоров'я, відносини власності тощо). Оскільки ці об'єкти, по-перше, «розірвані» в часі; по-друге, об'єкт кримінально-правової охорони існує і тоді, коли в діяннях особи відсутні ознаки злочину чи складу злочину [22, с. 55]. Тому є слушною для нашого дослідження думка А. А. Музики та Є. В. Лашука, що об'єктом кримінально-правової охорони слід визнавати «суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, суб'єкти яких ще не зазнали істотної шкоди від суспільно небезпечного діяння (або не створена загроза її заподіяння) або ж зазнали шкоди від діяння (чи створена загроза її заподіяння), що не містить ознак злочину чи складу злочину, передбаченого кримінальним законом» [22, с. 56].

Однак це визначення, на нашу думку, має досить загальний характер. Виникає, по-перше питання, чи вся сукупність (система) суспільних відносин або сфера (частина) суспільних відносин є об'єктом кримінально-правової охорони?

На нашу думку, вказуючи на всю систему суспільних відносин, ми логічно розуміємо загальний об'єкт правової охорони (правопорядок). Однак такий підхід заснований на більш широкому розумінні вказаного поняття та не дозволяє визначити його якісні параметри, які б дозволили відрізнити такий об'єкт від інших. Оскільки «право за своїм призначенням орієнтоване на забезпечення саме правопорядку, який, крім правової складової, характеризується і морально-етичною складовою забезпечення подальшого суспільного розвитку, визначеного генезисом культури і забезпеченого певним рівнем цивілізації» [27, с. 11]. Тому ми вважаємо, що слід керуватися визначенням об'єкта кримінально-правової охорони як сфери (частини) суспільних відносин.

По-друге, посилення в зазначеному понятті на адресата злочинного впливу (суб'єкта суспільних відносин) не є завжди коректним. Оскільки, як відомо, шкода завдається (або створюється загроза її заподіяння) не завжди одному з структурних елементів суспільних відносин (суб'єкту суспільних відносин). Вона може бути спричинена й іншим елементам (соціальному зв'язку, предмету суспільних відносин). Тому вважаємо, що не слід конкретизувати елемент суспільних відносин, якому може бути спричинена шкода.

Зважаючи на вказані положення, пропонуємо таке поняття «об'єкт кримінально-правової охорони» – це сфера або непорушених, або порушених діяннях (чи створена загроза заподіяння істотної шкоди), що не містить ознак злочину чи складу злочину, суспільних відносин, які охороняються законом про кримінальну відповідальність.

Висновки. Проведене дослідження дозволило запропонувати такі висновки:

1. Ми підтримуємо плюралізм наукових поглядів щодо визначення об'єкта злочину в юридичній доктрині. Однак схилиємося до позиції, згідно з якою об'єктом будь-якого злочину є суспільні відносини, які перебувають під охороною кримінального закону, на які посягає злочин, яким заподіюється або які ставляться під загрозу заподіяння суспільно небезпечної шкоди.

2. Уточнено поняття об'єкта кримінально-правової охорони як сфери або непорушених, або порушених діяннях (чи створена загроза заподіяння істотної шкоди), що не містить ознак злочину чи складу злочину, суспільних відносин, які охороняються законом про кримінальну відповідальність.

3. Отримала додаткову аргументацію позиція заперечення тотожності понять «об'єкт злочину» та «об'єкт кримінально-правової охорони».

Література:

- Гегель Г. В. Энциклопедия философских наук / Гегель Г. В. – М. : Мысль, 1974. – Т. 1. : Наука логики. – 452 с. – (Серия «Философское наследие»: Т. 63).
- Ильенко Э. В. Диалектическая логика: очерки истории и теории / Ильенко Э. В. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1984. – 320 с.
- Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі: [монографія] / Кузнецов В. В. – К. : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012. – 908 с.
- Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля України : Проблеми теорії і розвитку кримінального законодавства / С. Б. Гавриш. – Х. : Основа, 1994. – 634 с.
- Бажанов М. И. Избранные труды / М. И. Бажанов ; [сост.: В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитоновна, Е. В. Шевченко]; отв. ред. В. Я. Тащій. – Харьков : Право, 2012. – 1244 с.
- Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства / Кистяковский А. Ф. – К. : [б.в.], 1882. – 930 с. – [15] с.
- Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Новоселов Г. П. – М. : НОРМА, 2001. – 208 с.
- Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу: [монографія] / Костенко О. М. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.
- Каиржанов Е. И. Объект преступлений – интересы социальных субъектов : [монографія] / Каиржанов Е. И. – Алма-Ата : Экономика, 2008. – 160 с.
- Фесенко С. Цінності як об'єкт злочину / С. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 75-78.
- Мойсик В. Р. Кримінальна відповідальність за шахрайство з фінансовими ресурсами в Україні: аналіз правотворчості та правозастосування / Мойсик В. Р. – К. : Атіка, 2010. – 244 с.
- Емельянов В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке / В. П. Емельянов // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С. 7-11.
- Винокуров В. Н. Объект преступления: аспекты понимания, способы установления и применение уголовного закона : моногр. / Винокуров В. Н. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 224 с.
- Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: дис. доктора юрид. наук: 12.00.08 / О. В. Іванович. – К., 2004. – 469 с.
- Гаухман Л. Д. Насилие как средство совершения преступления / Л. Д. Гаухман. – М. : Юрид. л-ра, 1974. – 168 с.
- Философский словарь / [под. ред. И. Т. Фролова]. – М. : Политиздат, 1987. – 590 с.
- Кримінальне право України. Загальна частина: [підручник] / За ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – 1121 с.
- Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права / Филимонов В. Д. – СПб. : Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2003. – 196 с. – Теория и практика уголовного права и уголовного процесса.
- Чеботарьова Г. В. Кримінально-правова охорона правопорядку у сфері медичної діяльності: [монографія] / Чеботарьова Г. В. – К. : КНТ, 2011. – 616 с.
- Тихонова О. В. Об'єкт кримінально-правової охорони та об'єкт злочину: співвідношення понять / О. В. Тихонова // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 2. – С. 244-251.
- Шигина Н. В. Интерес и его отражение в уголовном праве / Н. В. Шигина. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 280 с.
- Музыка А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: [монографія] / А. А. Музыка, С. В. Лашук. – К. : Вид. ПАЛІВОДА А. В., 2011. – 192 с.
- Стрельцов С. Проблеми встановлення соціально-правової шкоди від злочину / С. Стрельцов // Право України. – 2011. – № 9. – С. 99-107.
- Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина : [курс лекцій] / За ред. М. Й. Коржанського. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.
- Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину: лекція / Коржанський М. Й. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 1997. – 112 с.
- Андрушко П. П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення / П. П. Андрушко // Адвокат. – 2011. – № 12. – С. 3-10.
- Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи в Україні: культуро-антропологічна концепція: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Козаченко. – Одеса, 2012. – 38 с.

Кузнецов В. В. Соотношение понятий «объект преступления» и «объект уголовно-правовой охраны» в теории уголовного права

Аннотация. В статье изложены различные точки зрения определения объекта преступления в теории уголовного права. Усовершенствовано понятие «объект уголовно-правовой охраны». Установлено соотношение понятий «объект преступления» и «объект уголовно-правовой охраны».

Ключевые слова: уголовная ответственность, преступления, объект преступления, объект уголовно-правовой охраны, уголовно-правовая охрана.

Kuznetsov V. The relationship between «object of the crime» and «object of criminal protection» in the theory of criminal law

Summary. The article deals with the scientific approaches to identifying the definition «the object of criminal legal protection». Scientists' views are analyzed in terms of defining and correlating the categories «the object of criminal legal protection» and «the object of crime». It is determined that these definitions are both identified as similar terms and, at the same time – their separate usage is noted in the scientific literature.

Key words: criminal liability, crimes, object of crime, object of criminal law protection, criminal law protection.